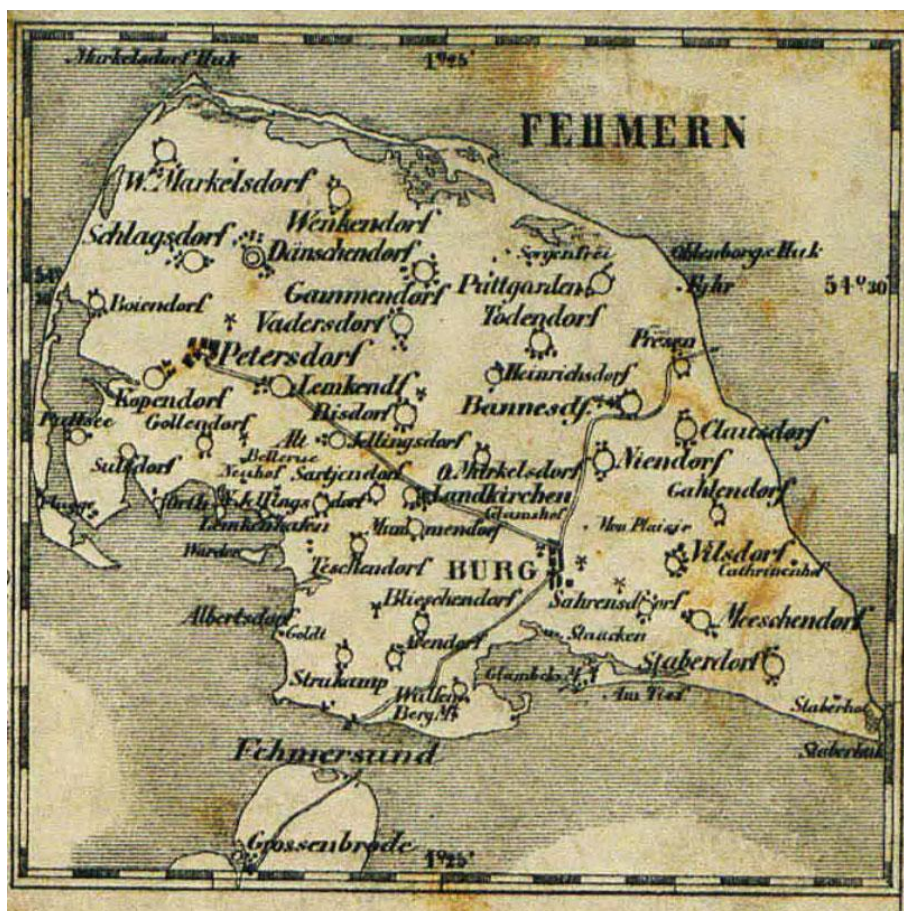

8. del fra Fehmern til Sønderborg

Se stedangivelser mrk. med gult på Googel Maps [klik her](#)

Fra Rødbye gik jeg med en Skipper **til Fehmern**, men det var stille Vejr, saa Sejladsen varede paa disse 4 Miil næsten 22 Timer.

Fehmern, denne frugtbare Ø tæt ved Bagrien, er omtrent 2½ Miil lang og 1½ bred, dens Omkreds er 8 Miil, er ansat for 293 Plove, har næsten 8000 Sjæle unge og gamle, har 4 Kirkesogne Burg indbegreben, og 40 Landsbyer hvorudi ere ialt 1888 Vaaninger. Klimaet synes at være koldt formedelst den stærke Søevind som idelig drager over Øen, og som ikke har nogen Standsning af Skovstrækninger eller Bjerge. Bække og Kilder findes ikke, saa Vandet er ubehageligt for Fremmede, ja Melken synes selv at mangle vort Lands Sødme, Folket er gjestfrie og goddædigt, men det er vanskeligt at faae Vogn i Nærmeste Bye, naar man saaledes som jeg nu kom tilsejlende paa en Udkandt af Landet og just formedelst Vindstille hverken kunde krydse op til Færgegaarden eller Burg.

Jordarten er sort, god Muld ovenpaa men rød Leer neden under iblandet med Gruus og smaae Steen, og Agrene ere ikke slemme at Pløje, da Furerne ikke ere seje at opbryde, kun i stærk Regn vil de ikke vel flyde for Plovskjæret, deri har disse Øboer et stort Fortrin fremfor Mærskbønderne, som maae anvende saa meget Arbejde og Flid paa deres Jorddyrkning, og hvor Vandflader paa Marken gjør Agrene sure og slemme at behandle, her kan Vandet ikke blive staaende, her kan pløjes i Tørke og vaadt Vejr, og Frugtbarheden med mindre Bekostning og Umage er her betydelig, man seer Agre med Hvede, Byg, Ærter, Klover, som

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

fryder en tænkende Landmand, men Skov og Tørv mangler Landet, derfor maa den mindre Formuende behjælpe sig med Ærtehalv eller sammenklappet tørret Komøg til Ildebrændsel, de rigere Bønder lade Tørv og Brænde føre til Skibs fra Holstein i hele Ladninger.

Fehmeranerne ere store, raske og sunde Folk der ved idelig Beskæftigelse til Lands og Vands forekomme endeel Sygdomme, den ere Sprinkler, Pleuris, Kolik Tand og Ørepine meget gjæmdse iblandt dem, som maaskee har meest fine Aarsager at de stærke Næringsmidler, især ved Gjæstebudde og af Hovedets alt for omhyggelige Indpakning i lodne Huer.

Qvæget paa Fehmern er i god Stand og Køerne malke meget. Hestene derimod for det meste kun maadeligt Huld, der holdes ogsaa alt for mange i Forhold til Landets Størrelse. Man har ved Optælling befunden at denne lille Øe har 2774 Heste, dersom der holdtes færre og de passedes bedre baade Sommer og Vinter, vilde Bonden have større Nytte af dem og spare anseeligt, kun faa Bønder lade Hestene beskoe især de som idelig pløje, de spænde 6 - 8 for en svær tung Plov, og deri ere de meget tilbage i Agerbruget fremfor den schlesvigste Bonde, som med 2 Heste for en let Plov bearbejder sin Ager til al muelig Fuldkommenhed, endog paa Muld lerrede Jorder.

I Dyrkningsmaaden har Fehmeranerne noget særegent. I Brakjorden saaes Byg, derefter graae og hvide Ærter, Hvede og noget lidet Rug, thi af dette sidste dyrkes ikke meer end just til eget Forbrug. Klever har der været i Brug over 80 Aar, men Staldfoering kjendes ikke.

Faarene ere ret gode og deres Uld fiin, men jeg har seet meget i Sjælland og andre Steder som overtreffer dette. Der holdes mange Duer, som just ikke gavne Straaetaget og Kornagreene. Af Biestader findes her mangfoldige. Havevæsenet er tilbage, Dyrkning af Træe og Jordfrugter er ikke en Yndlings Beskæftigelse for Øboerne her, men de ere at undskylde, da de stærke Vinde og raa Luft hindre Fremvexten, det mangfoldige idelig Mark Arbejde sætter alle Hænder i Virksomhed, og Indhegninger desuden mangle. Saaledes kan det og undskyldes af Fruentimmeret ikke gjør noget hjemmefabriqueret Tøj til Udførsel. men kun allene til egen Huusfornødenhed.

Skole Forfatningen er ikke i den bedste Stand, især paa Landet, Skolemesterne ere simple slet lønnede Folk, boende i smaae indknebne Hytter, omringet af mange Læsebørn man slutte sig altsaa til Følgerne og Lærdommen. Mange velhavende Folk findes paa Landet, men just ikke mange Rige, thi 30 - 40 tusinde Mark Formue kan Enkelte - men og kun Enkelte - være Ejere af. Derimod ere en betydelig stor Deel Fattige og Trængende, som især hver Løverdags Aften gaae Flokkeviis omkring at betle, men Aarsagen til deres Nødtørftighed bliver her for vidtløftig at anføre, F. W. Otte har omstændelig talt om de medvirkende Aarsager til disse Øboernes mange Fattige.

Fehmeranernes National Karakter er ellers Flittighed, Sparsommelighed, Selvfølelse, Kundskab om Forfædrenes Historie og Bedrifter, men tillige noget af Fordomme og det mindre kultiverede, i Øvrigt et Folk som man got kan omgaaes og tjenstagtigt, i Byerne er gjerne en stor bred Plads, hvor en flad Steen, omgivet af flere mindre Steene og et højt Træe, angiver Centrummet, der forsamles Almuen ved alle offentlige Anliggender. Deres Vaaninger eller Meubler ere dannede efter Fortidens Smag, især hos de Ældre, saasom Steenbordblade, høje Skabe, Spejle med mange Løvværker, malede Hieroglyfer paa Panelet og Dørene, og Sengene med mange Dyner. Deres Spise bestaaer for det meste af Grød, Meelmad, Kjød, salt Fisk og Kjød, sjelden nyde de noget færskt, og Have Urterne ere de ingen Elskere af, saa endog Kaal og

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

Kartofler kun sparsom bruges, men Klumper, Hvedetvebakker, oplagt Melk, Pølse, Ost og røget Kjød er deres sædvanlige daglige Maaltid.

Øll er vel deres sædvanlige Drik, men det er ikke godt i flere Henseender, som tildeels rejser sig fra det elendige Vand som haves næsten overalt. Brændeviin bøder noget paa Øllets Slethed - og det skal fremsættes ved alle Maaltider. Klædedragten hos begge Kjøen er saare simpel, men just ikke pyntelig, uden hos dem som ere i Kjøbstæder eller fare til Søes, og see det bedre Snit til Efterabelse. Deres Gjæstebudde ved Brylluper, Barseler, Jordefærd elller anden Lejlighed er overdaadig og bekostelig, da der foruden mange Rester gives Viin og Kaffe til 60 - 70 Indbudne, blot for at være selskabelig, og St. Hans Aften et det brugeligt at unge Piger og Karle skal gaae ud af samle Blomster paa Marken.

Det saakaldede Finstern er nu ved Kongl. Anordning afskaffet, det var tilforn, endog for faa Aar siden brugeligt, at de unge Karle især om Løverdag Nat besøgte deres Kjærestes i nærmeste Byer, og krøbe ind af Vinduerne som endelig endte sig med Ægteskab, og sjelden udartede til Løstgighed, og Otte forsikrer at Selgfredbørnene der i Landet ere færre end anden Steds, endskjønt man næsten skulle formode det Modsatte efter saadant Natte Besøg.

Af dette lidet Land udføres meget Korn, Gryn, o. s. v., Blot vil jeg nævne at Aars Udførsel, nemlig Hvede 11710 Tdr. Byg 49584 Tdr. Byggryn 2461 Tdr. Bankebyg 993 Lpd.

Landet har fin egen besynderlige Ret, og hvert Sogn ifølge Forordningen af 24 Sept. 1762 sin egen Ting Samling, der er Amtmand, Landfoget, Dommere, Kæmnerer o. s. v. Landets ældste Ret er stadfæstet 13 Aug. 1316. Om Øens vidtløftige ældre og nyere Historie samt de Stridigheder som derom have været har den Danske Atlas 7 Tom., mange læseværdige Blade for dem som denne Sag interessere.

Fehmern har 3 store Sogne: Bennerstorff der bestaaer af 5 Byer, efter en Inskription i Kirken skal Pesten have raset stærk her 1468. Landkirk (Landkirchen) har 14 større og mindre Byer, herfra gaaer en Færge over til Wagrien som er en liden Miil. Kirken er stor med Spiir. Peterstorff har 12 Byer og en Flekke af samme Navn, som indeholder 104 Vaaninger, 2 Møller og 520 Indvaanere. Danschendorf er ellers næst efter den største Bondebye paa Landet, da den har 80 Huse og Gaarde og 379 Indvaanere, de tale alle Plattysk, men Gudstjenesten skeer paa Højtysk, og der er Orgel i Kirkerne smat en smuk Gang af Skolebørnene og Kantoren.

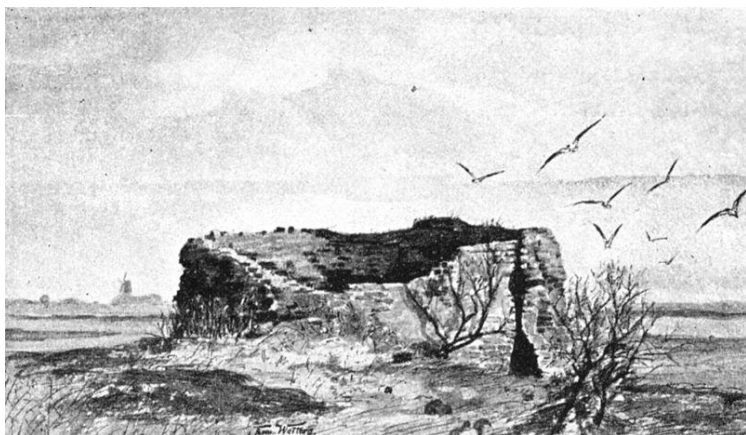
Burg, Kjøbstaden paa Landet, ligger noget fra Stranden omtrent 1/4 Miil, den er noget gammel, allerede 1406 havde den sin egen Stads Ret, og 1290 betjente den sig endog af et Stads Vaaben til Documenternes Behandling. Situationen giver noksom tilkjende at Staden forud har været befæstet med Grave og Volde, som nu ere demolerede. Indløbet til Havnen er nu tilstoppet, saa Skibene maa ligge ved Rudera af det fordums mægtige Slot Glombek der er en Fjerdingsvej fra Byen.

Jeg havde Herberge hos en Skipper i Niendorfer Strasse, som beviste mig megen Høflighed og gav god Beværtning for saare billig Betaling. Hans Baad satte mig siden over til Hejlighenhafen, og han fortalte mig adskilligt om Egnen, men dette Manuskript er mig frakommet. Byen har endeel ret kjønne Huse af

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

Bygningsmaade som de i Ekkenførde med Karnapper og saare klart Glas i Vinduerne.

Ruin af Glombek (Glambæk) 1895

Der skal være 350 Huse og 1200 Mennesker i Byen, som har 2 Hovedgader stødende paa hverandre i Form af en Albue samt nogle mindre Stræder, alle godt brolagde men ikke brede. Kirken ligger paa en liden Forhøjning, der er høj og stor, tækket med Kobber, har et nyt smukt Taarn, indvendig er den 80 Skridt lang, har mange Epitafia med fordums Malerie og Billedhuggerkonst, derimellem fandt jeg iblandt andre Mackerprangs Familie Navn meer en een Gang anført, Døbe Fonten er af Metal, støbt som et overskaaret Æg, hvilende på 3 Løver, alt fortreffelig godt udarbejdet og ziirligt, men den latinske inskription var ulæselig af Ælde. De andre offentlige Bygninger, Hospitalet, Skolen, Laugshusene, Pastoral Residenterne, Raadstuen, Magistratsboeligerne o. s. v. ere vel gamle men godt vedligeholdte og oppudsede med Maling og Hvidtning ganske ordentligen.

Staden har 1 Borgmester, 4 Raadmænd, 1 Byeskriver og andre Underbetjente, den har 2 Compastores ved Kirken, 40 Skibe, men kun 10 egentlige Kjøbmænd, da næsten enhver, som vil, kan drive Handel, endog paa Landet, i at opkjøbe Korn til Udførsel, men endeel Borgere ere og Avlsbrugere og Brændeviinsbrændere.

Omegnen ved Staden har intet behageligt for Øjet, da Synskredsen blot viser Agre og Qvæg, et Glimt af Stranden og de forbisejlende Skibe, saa Promenaderne ikke stort skal moere en Fremmed, men dog maa han vogte sig for at yttre disse sine Følelser for Indvaanerne, som ikke taale at deres kære Øe dadles, endog i Henseende til Udsigterne.

Over Fehmer Sund til Hejlighenhafen er en Miil, en moersom Sejlads, allerhelst naar man har god Bør uden Storm, da man seer adskillige skjønne Egne paa den holsteenske Side, Kirker, Gaarde, Spire, Skovgrupper, Brinker, Havbugter, Kornagre o. s. v. Dog jeg var for kort i denne lille Stad for at bese den tilbørlig, men jeg traf i Værtshuset endeel Rejsende, endog et par Nordmænd og en Russer, som ville gaae over Lolland til Kjøbenhavn. Staden er ganske kjøn - Gaderne noget krumme, Kirken af antikke Bygning med et Taarn. Her i Heiligenhafen er omtrent 269 Vaaninger, i Aaret 1794 var der 276, og Indvaanerne kan beregnes til Tusinde ialt, her er Borgmester, 2 Raadmænd, og nogle eligerede Stadsborgere som ialt udgjøre Øvrigheden. Her er Pastor og Diaconus, en Rektor ved Skolen og en anden Lærer ved den tydske Skole. Næringsvejene for Borgerne ere især Agerdyrkning og Skibsfart, da Havnen her er god, indhegnet med de saakaldede Werder, Udsigten omkring denne Bye eller store Flekke er ret kjøn og her gives Situationer, som kunde interessere en Landskabs Meler, især da Fehmern ligger saa nær, og Sundet det vrimler af Skibe, Baade og Fiskere.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

Min Bestemmelse var ni at gaae men Posten eller anden Befordring herfra over Kiel, gjennem Angeln til Sundevit, men jeg traf hældigviis en Skipper, som agtede at sejle til Flensborg, og han tilbød mig at ville sætte mig i Land hvor jeg ønskede, men han kunde ikke blive færdig før om 1½ Dags Tid, jeg besluttede da at besee Omegnen imidlertid, og spadserede tidlig ud med en rask Matros, som ellers ikke kunde forrette noget formedelst Skade i den højre Haand. Vi gik forbi nogle enlige Steder og kom til Oldenburg, en lille Stad, som er 1 1/4 Miil fra Fehmer Sund, og ligger ved Broskau, den har 300 Huse, som for det meste ere nye og smukke, da Ildsvaade 1773 ødelagde en stor Deels af de forrige. Gaderne ere godt broelagde, Kirken stor men gammel, dog vel vedligeholdt og oppudset, thi slleredde 947 var her et Bispedømme anlagt, som siden er forflyttet til Lübeck. Her er ogsaa Borgemester og endeel Raadmænd, en Syndikus o. s. v. saa Øvrigheden er et stort Personale i saa lille en Kjøbstad, der efter mit Tyske ikke er saa stor som Nyborg i Fyen. Handelen er her ikke af saa stor Betydenhed ej heller Haandværker, men Agerdyrkningen og Brænderie ere de fleste Borgeres Næringsvej. Skolen, Hospitalet, og de andre offentlige Bygninger ere ret kjønne, man roser meget Stadens Borgmester, som iblandt adskilligt andet Onde har afskaffet det saa meget gjængse Betlerie.

Rådhuset i Oldenburg

Min Ledsager fortalte mig Adskilligt om Staden og viste mig Omegnen, da han var Sag og Landkyndig, jeg optegnede det alt, men har kasseret endeel af disse Optegnelser som uvedkommende disse Blade, jeg lejede en Vogn og vi kørte paa Kryds og tværs hele Dagen omkring Oldenburg Amt til Flekken Grube, adskillige enkelte Steder, besaae Marker, Enge, Skovgrupper, Qvæg, Faar, levende Hegn o. s. v., men jeg vil ra det øvrige Landikke opregne alle disse Landsteder især af Frygt for at benævne dem urigtig, da Mundordene ej altid ere overensstemmende med Skrivamaaden fornemmelig efter det Plattydske her.

Grube?, en Flekke ved Westsekersee (Wesseker See), en Fjord der er meget bred just her, men blir kun siden en liden Aae og gaaer forbi Oldenburg ud i Østersøen. Her ere 600 Indbyggere bestaaende af Kjøbmænd, Professionister, Skippere, Avlsbrugere og Brændeviinsbrænder, her ere 2 Præster og en Borgemester, en Vand og Vejrmølle, denne Flekke ligger ogsaa i Oldenburg, eller som det ogsaa kaldes, Cismar Amt, 2 smaa Miil fra Heiligenhafen. Husene ere smaa og ret nette, Kirken stor efter Byens Størrelse, og har en fersk Søe noget østlig fra Fjorden, men Vandet der ellers i Brøndene er ikke got. Landet

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

Oldenburg er den nordøstligste Landtunge af Holsteen hvis kvadrat indhold er 4½ Miil, og er en Øe adskilt fra det øvrige Land ved en smal Strøm, der forbinder 2de Søder til hobe, hvoraf den ved Grube er de største, hvis Fladeindhold skal være over tusinde Tdr. Land. Hele Landet ligger højt over Stranden, dog gives der ingen egentlige Bjerger, men Jorden har fra det øverste en bestandig Skraahed ned mod Østersøen, hvorfor ogsaa alle Vinde her desto stærkere rase og den raa Søeluft har megen Indflydelse paa Alleting, og dog er Jordarten god og frugtbar, for det meste Muld blandet med Sand eller Leer, og let at bearbejde.

Skov og Buskase har landet kun lidet af, omtrent 150 Tdr. Land er maaskee bevokset, med Træer, og disses gode Fremvæxt visee tydelig at Jorden er saare passende til Forst Anlæg og videre Skovplantninger. Dancevert for tæller at de fordums store Skove ere ødelagte og afhuggede af en Biskop Gerold, da disse store Skovsamlinger have været for Oldtidens wendiske Folk en Helligdom, og gamle Breve vidne ogsaa at her har været betydelig Skov i fordums Dage.

Her ere mange smaae Tørvemoser, hvis Indhold er kun maadelig og vil ikke lade sig opgrave, under Engene ved Brocho er Tørvejorden bedre, men man skjærer den nødtigt på, da Græsset voxer saare frodigt, og det behøves især til Høe. Nogle smaa Bække findes i Landet og 2 færske søer, hvoraf den største holder omtrent 100 Tdr. Land, og have betydelig Fiskerie af forskellige Sorter. Kilder findes vel hist og her, men naar de ikke jævnlig blive oprensede, sætter Vandet en tyk Slim, og er ellers ikke just af god Smag, næsten som det Vand der gives i Nærheden. Hjorte og Raadyr findes ikke, men Harer og andet Vildt i Overflødighed, saavelsom Bekkasiner, Ænder og mange Strandfugle, som i Høstens Tid ødelægger mange Kornagre.

Her ere 8 adelige Godser, 6 Mejeriegaarde og 3 Bispelige Godser. Paa de store Gaarde holdes over 300 Køer og **Herregaarden Loerstorf (Löhrsdorf)** holder endnu mange flere. Paa Mejerigaardene ere der sædvanligen 100 Køer, foruden disse Gaarde og kjøbstæder, ere der i Landet 40 Landsbyer, hvoriblant Neukirchen er den største. Folketallet er i hele Landet 16000, altså 3300 paa hver Kvadrat Miil. Bønderne have her megen Jord i Sammenligning med andre holstenske Egne, og de allerfleste leve altsaa af Agerdyrkning, selv den største Part af Borgerne i Staden Oldenburg. De vigtigste Sæde arter ere Hvede, Byg, Ærter til Udførsel. Men Rugen dyrkes kun til ege Huusholdning, og endskjønt Landet paa de 3 Kanter er omgivet af Østersøen og af en lille Aae paa den 4de, saa drives dog Fiskeriet kun ubetydelig og ikke som det kunde og burge. Noget Hør, Hamp og Klover dyrkes af Enkelte, men da de fleste have gode Enge tildeels Marsk, saa er Kleveravling for dem mindre nødvendig.

Loerstorf

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

Nogle faa Steder have indhegnede Marker, og disse ere rigtig nok bedst dyrkede, de øvrige ligge i Fælledskab, dog haar hver Bonde store Lodder paa hvert Sted, der begynde ellers mange nu fordelen hos dem, som have gjort Bekostning paa at lade sin Mark udskifte og Indhegne, da der haves Fred til alle Aarets Tider, som ellers ikke kan være muelig, naar altsaa hver Mand havde sit eget indhegnet, saa kunde Landet Oldenburg regnes iblant det bedste i Holsteen, thi Mangel paa Ildebrændsel, da der efter en Beregning forbruges aarlig 4000 Favne Ved, er lige saa stor i andre Hertugdømmets Egne.

Sagkyndige villle paastaae at Grubersøen kunde udtørres og blive god Eng eller anvendes til Elle og Birkeplantning, men bekostningerne dertil ville blive store, og maaskee at det vel kunde erstattes, men det er og et blot Maaskee, man dyrke kun den tørre Jord, og dyrke den got, den giver sikkerst Indtægt og sande Fordele.

På dette kort fra ca. 1800 kan man tydelig se søen ved Burg som i dag er opfyldt

Jeg kom tilbage til Heiligenhafen. Skipperen var sejlfærdig, men han sagde mig at hans Forretninger bestemte ham til først at løbe over til **Warnemünde** for at indtage videre Ladning, og om jeg havde Lejlighed at gjøre denne Omvej, som kun skulde sinke os 1½ Dag, da vilde han skikke lige over ad Flensborg Fjord, jeg beslutte at følge med, da min Rejsetid just var saa afslappet. Vi lettede Anker i Aftenstunden. Maanen, Stjernerne, god Bør og Strømmen ledsagede os. Skipperen besad Levemaade, Vittighed og Kundskab om adskillige Seeværdigheder i Verden, saa denne Nat var mig saare behagelig. Fortællinger indbyrdes og god spise afvexlede Tiden for os, da han desuden var lunefuld, munter og en ferm Vært, saa vi Morgenen derpaa laae for Anker ved Indløbet til **Rostok** eller som det kaldes Warnemunde, der er 8 Miil fra Heiligenhafen, her ladede og indtog Skipperen nogen Fade Gods, nogle Sække Kornvahre og endeel kasser, saavelsom adskillige svære Fyrreplanker, imidlertid gik jeg i Land, og under Ledsagelse af en anden Passagerer fra Skibet besaae Omegnen der paa Mecklenborgs Strandbred.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

Jeg kunde see Rostok, en bekjendt Handelsstad, der har endeel Kirker og et Universitet, men jeg var der ikke, altsaa blot kan jeg sige at jeg har seet den med blotte Øjne fra Bankerne ved **Heiligendam**. Min Ledsager førte mig derimod noget paa højre Haand til Flekken Dobberou, som er bekjendt af sit Søebad og sin skjønne Beliggenhed ved Østersøen i en halv Miils Frastand, og er et Forlystelsessted for Meklenborgerne. Udenfor ere mange Plantninger af Piil og Skovtræer, som give en bahagelig Skygge, og er næsten saaledes ved alle Vejene deromkring. Bøndergaardene ere got byggede, endskjønt Hoveriet og Livegenskaber trykker Almuens haardelige, Markerne ere ordentlig indhegnede og Afgrøden havde staaet fortræffelig, da de nylig afmejde Stubbe viste at der havde været Guds Velsignelse paa Jorden.

Bad Doberan

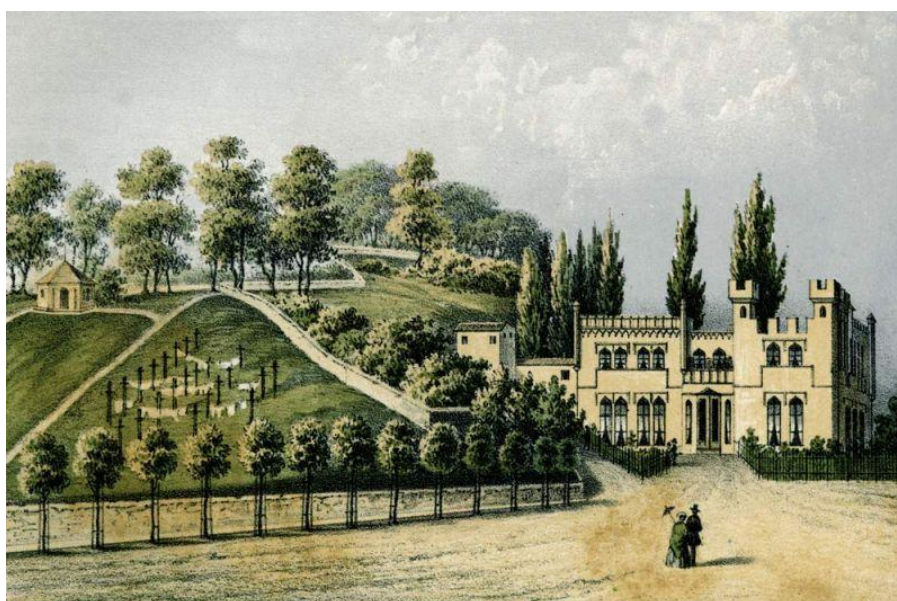
Dobberou (Bad Doberan) ligger i en dal, omgivet af maadelige Høje, der ere bevoxet med Gran og andre Skovtræer, og udenfor er en slem dyb sandig Vej, hvor Støvet gjør en bestandig Skye af Taage. Her ere mange smukke ja prægtige Bygninger, en stor Kirke med et højt anseeligt Spiir, smuk Apotheque og Postgaard foruden andre publike Bygninger.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

Man paastaaer at der i Badetiden om Sommeren opholde sig over 400 Fremmede tildeels Patienter, som der søge det forlorne Helbred. Her er et stort Torv eller Plads indhegnet som kaldes Rampen, endeel smukke Forhøjninger, hvorfra haves en viid Udsigt, og Jomfruebjerget er deri blandt det skønneste, prægtigt og meget behageligt er ogsaa Anlægget og Plantninger paa Bøgebjerget, hvor der ere endeel smukke ved Konsten dannede Alleer, og rundt om flere Lysthuse, et pynteligere end et andet, ja længere borte seer man Rudera af et fordums Munkekloster. Her seer man Fyrstens lille Palais, naar han besøger Badet for nogle Dage. Ved Kirken er Anlæg i engelsk Smag af mange Træplantninger og krumme Fodstier. I Kirken selv var jeg ikke, men den skal indeholde mange Seeværdigheder af Oldsager, Reliquier, Malerier og Billedhuggerkonst, men udvendig er den stor massiv gotisk Bygning, meget høj og i et Kors, den fortæltes at være 100 Alen lang og 46 høj til Hvelvingen, den skal indeholde mange Altere og endeel underlige papistiske Inskriptioner.

Fyrstens Palads

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

Logeerhuset er en meget stor Fløjbygning for fremmede Badegjæster, indrettet til alle muelige Beqvemmeligheder for saadanne, det skal i Hovedbygningen foruden Fløjene inde holde en Længde af 160 Fag, melkenborsk Maal, og er 2 Etager foruden Qvist og Loftværelserne til Domestiquer, der koster er af de bedste Værelser 3 Mk, daglig og af de ringeste 3 pz. dog gives der omkring hos Borgerne i Dobberou Værelser for bedre Kjøb og roligere end her i det store prægtige og befolkede Logerhuus, hvor der idelig i Junii og Julii Maaneder tilstrømme Patienter fra de fleste Nationer, som haabe Helbredelse af Alskens Sygdommen, forarsagede af indbildte Fornøjelser, der nu ere Anger og Græmmelse, men hvorlunde kan Søevandet udrette saa store Ting.

Badehuus

Udenfor Flekken henimod Heiligendam staar det anseelige Badehus, som er af et højt Stokværk og foregives at være 120 Fod lang og 50 bred.. Værelserne der ere indrettede for de Badende, nogle faa Kamre undtagen, hvor de ankomme fremmede Skrantninger aftræde imedens den tilbørlige Beredelse til Badet foretages. I Badeværelserne ere 2 Haner til at vrie, hvoraf udgydes varmt og koldt Vand efter Behag, nogle af Badeværelserne have et Kabinet ved Siden, forsynet med Beqvemmeligheder af Feldseng, Bord, Stoel, Ovn o. s. v. Nærmere Stranden ligge 2 smaa pyntelige Huse, bestemte blot til koldt Bad, hvis Vand inddrives fra Østersøen ved et Pompeværk gjennem Kobber Rør, og andre mindre Render til hvert Badekammer, det kaagende Vand indledes paa samme Maade fra en bestandig sydende stor Kjedel, og Alting gaaer i den bedste Orden, og er med megen Kostbarhed anlagt og vedligeholdes af Fyrsten.

Logeerhause

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

I Stranden selv ligge 2 smaa Badeskibe med et Ruf over, hvor enhver for en ubetydelig Betaling kan bade sig i Søevandet selv. For Bønder og Andre, som ville bade sig i den aabne Søe selv, ere Skildrehuse ansatte langs Strandbredden, hvor de kan klæde sig af og paa, og springe nøgne i Vandet, thi Almuen, især de Yngre, ere meget for at bade sig, men endog med dem iagttages den strængeste Orden, naar de vil betjene sig ad de smaa Skibe eller de simplere Værelser, Reenlighed og bestemte Regler blive nøje iagttagne og der sørges saavidt mueligt for al Roelighed. Priserne ere bestemte for de pyntelige som og for de allersimpleste Bade Anstalter, og o Forhold til andre Sundheds Bade er Dobberou ikke kostbar eller dyrt.

Her ere mange ubeskrivelige smukke Situationer, Promenader, Havbugter, Udsigter, Skovgrupper, Bjerger, Dale o. s. v., her ere Baller, Dands, Musik, Assemblé, alle Sorter Aviser og Ugeblade, ja en evig Afvexling, Tummel, Suus og Duus fra Morgen til Aften saalænge Badetiden varer, ja endog Komedier, Maskerader og allehaande andre virkelige og indbildte Fornøjelser. Saaledes myrdes Tiden her et par Maaneder aarlig af nogle hundrede Mennesker, som rigtig nok her blive helbrede især paa deres Børs, om den er for tung, men paa Sind og Legeme skeer det ikke altid.

Bade og Logihuus

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

Med en Kikkert saa jeg Kysterne af Lolland og Møen, som man i klart Vejr kan skimte herfra dem blotte Øjne. Min Ledsager viste mig fra en Banke Omegnen af Gastrow, **Schewerin og Wismar**, der ligge ved Havbugten af Østersøen, og paa Tilbagetouren kom vi forbi en kjøn Landsbye **Krøpelin**, hvor vi kunde see de mange Skibe der laae omkring ved Rostok, og endelig Warnemünde Kirkespiir. Gjerne havde jeg blevet i Dobberen Natten over for at have besseet noget længere frem Omegnene henimod Wismar, men jeg frygtede at Skipperen skulle blive sejlklar, jeg spiste derfor til Aften paa Postgaarden ret got for billig Betaling, men Vinen lod jeg staae udrukkt, da min Følgesvend hellere ville have en Snaps, og derefter ilede vi til vor gode Skipper, som sejlede dog endnu noget lidet af det han skulde lade, dog blev han færdig dermed tidlig næste Morgen, og inden jeg vaagnede var Skibet et got Stykke borte fra de meklenborgske Grændser.

Skipperen, som ellers var en berejst Mand, kjendte intet til vort Fædreland eller dets Forfatning. Helsingøer havde han besøgt, og vidste for Resten intet andet end at Holger Danske fordum var en af Nordens Fyrste, men saa gaaer det med flere Tydske, de ere saare ukyndige om Danmark.

Min Ledsager i Gaar, der var en Forstbetjent fra Sachsen, gjorde mig mange underlige Spørgsmaale om vort Land, Folk, Religion o. s. v. der røbede tyk Vankundighed om mit kjære Fædrene land. Vi sejlede med maadelig Vind, og passerede Fehmersund, Øen Thye ag Alsen (Als) paa højre, Bagrien, Schvansen og Angelen paa venstre Haand. Jeg morede mig meget med de forskjellige Passager, hvoraf vi havde indtaget nogle flere i det Meklenborgske, de vidste, især Haandværksburschene, at fortælle mange muntre Anekdoter med Anstændighed, og en halv Flaske Viin var nok for at fryde Øret ved den skønneste Sang, især om Preussernes Krigsbedrifter O. s. v., naar man bød Glasset omkring, istemte alle Læber de behagelige Toner. Jeg forlod dette gode Selskab heel ugjerne, men jeg maatte og skulle sættes i Land. Skipperen ville slet ikke tage imod nogen betaling, men jeg overlod ham en lille Skrivertavle, bestaaende af 6 Elfenbeens Blade i Duodez, som et Souvenir, i et rødt Saffians Foutteral. I en Mølle paa Strandkanten af Sundevit maatte jeg bie meget længe inden jeg kunde faa Befordring fra nærmeste Bye Vecken. Jeg havde intet Selskab uden en sort Kat, en brun Hane og en gammel tunghør Kone, de andre Folk vare i Marken eller Møllen, jeg saa femten Gange ud af Vinduet efter Vognen som skulle befordre mig, men den kom ikke, der smaaregnede, jeg kunde altsaa ikke vel gjøre Promenader uden allene paa Stuegulvet. Ondt Lune (Britternes Spleen) besjæle mig overmaade. Maaskee Længsel efter min ædle Skipper og det øvrige Selskab virkede med til Sindets Nedstemning - nok - jeg var i en vranten Forfatning, vel varede det kun i 2 Timer, men den korteste Tid er saare lang for den Haabefulde og Ventende. Endelig kom Befordringen, vi kjørte rask gennem Alnur, **Rinkenis, Teepe, Gravensteen**, forbi **Argbøl** og Fisbeck til Landsbyen **Ullerup**, et Gjæstgiversted, hvor jeg overnattede.

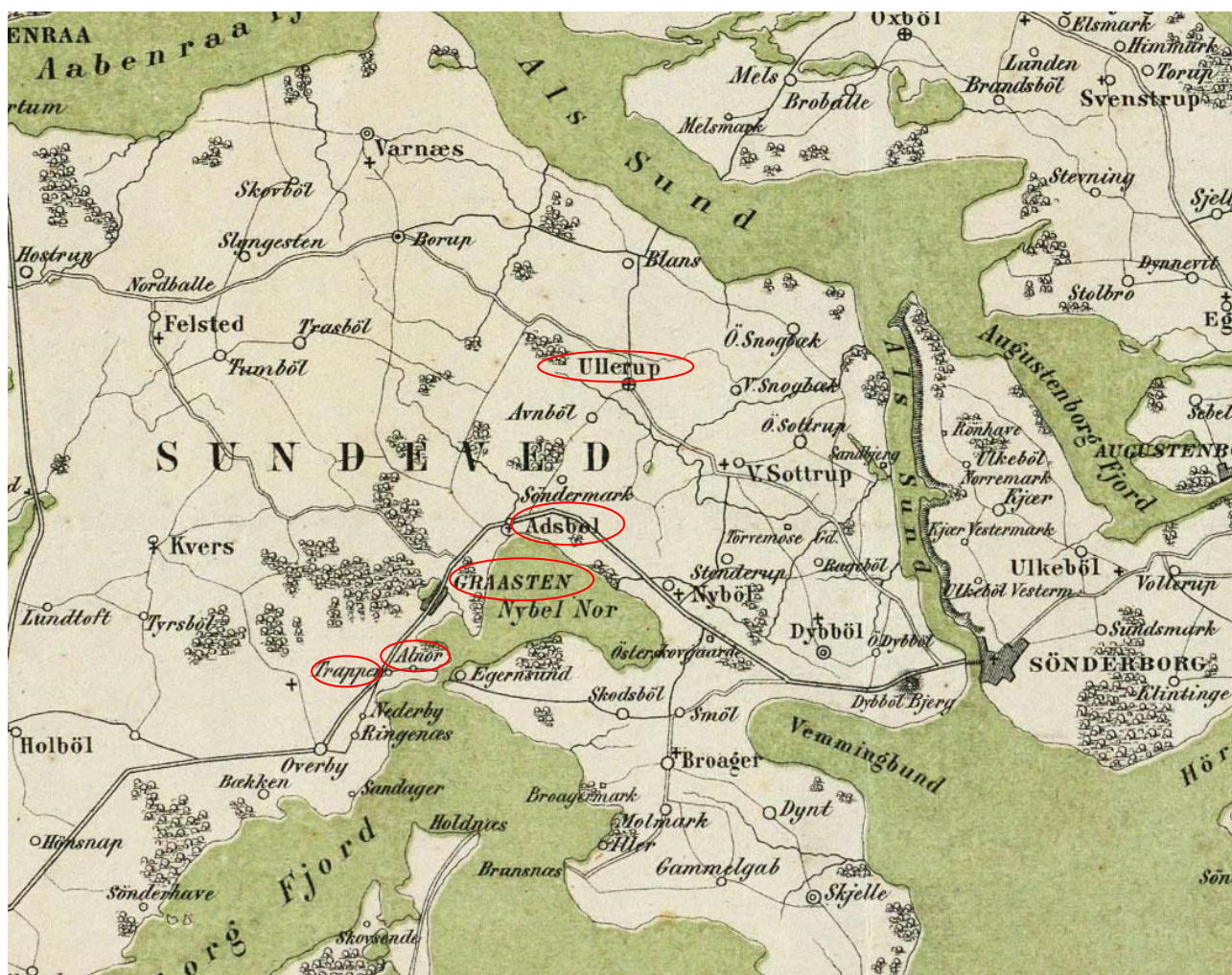
Paa højre Haand af Vejen seer man en stor Havbugt kaldet Nubbelnæer (Nybøl Nor) ved **Eggersund**, hvor der er et Færgeløb, saavelsom et andet ligeledes ved Holdnæs.

Ullerup, en stor Landsbye med velbyggede Gaarde, beliggende i Sundevit (Sundevad), her er en stor Kroe eller Gjæstegiversted, med antiqve Værelser og meget højt opredte skjønt ikke magelige Senge. Kirken er stor og got bygget, Klokketaarnet staar uden for af Træe, som er Tilfældet mange Steder i Hertugdømmene. Kirkegaarden holdes meget reen og frie for Nælder og Ukrud. Endeel Liigstene findes hvoraf de største ere 11 Qvt. lange og 3 brede, derpaa den Dødes Navn, naar han var født, naar begravet og intet videre. Jeg gik tidlig om Morgenen og besaa dette og hele Byen inden jeg kunde faae Vogn, og jeg sporede Flid, Orden og

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

Driftighed i alle Foretagender, saavel i Byen som i Marken, Jordarten er noget sandig og derfor just ej saa grøderige til Hvede og Ærter.

Bondens Afgift der er sædvanlig 2 Rd. af hver Tønde Land, men dette hæver han igjen allene ved Indtægt af sine Køer, da Sønderborg, Flensborg og Appenrade ligge kun 3 Miil derfra, hvor Melk og Smør afsættes.

Gattrup Kirke er smukt tækket med Spaan og har et ziirligt Spiir, dette Sogn tilligemed nogle andre Sogne ligger i Landskabet Sundevit, der er 2 Miil lang og 1½ bred, strækkende sig lige til Sønderborg. Deri ere overflødige Skove, gode Kornmarker, Enge, mange hækker paa de høje Grøfter, vel anlagde brede Veje, ypperlige Gaarde og Huse, Landet er stærkt befolket, Klædedragten pynterligere end andensteds, skjønt ikke overdaadig, Fruentimmerne bruge meget grønne og sorte Bordugs Koser og smukt hjemmegjort Tøj i Klæder, Tobak bruges meget til at ryge men mindre til at snuse. Her i Landet ligger Grevskabet Reventlou, de Glückborgske Arvelande, nogle adelige Godser og 17 store Landsbyer, som alle lægge Vind paa Agerdyrkning og Frugthaver, og ere meget vindskibelige, saa dette lidet Land nok med Billighed kan regnes iblandt de bedste i Hertugdømmene, og intet Sted har jeg seet, som er saa tæt beboet og hvor Jorden allevegne er opdyrket som her.

Gravensten (Gråsten) er et fyrsteligt Slot, som tilhører Hertugen af Augustenborg, har 3 store Godser under sig, ligger ved en Arm af Søen, der strækker sig ind fra Flensborg Fjord, det er i de sildigere Tider prægtig

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

igien opbygget og meget forskjønned, da det afbrændte 1759, og har nu megen Pragt. Dalen, hvori det ligger ved Søe, har mange Behageligheder, omringet af mindre og Større Skovgrupper, afvexlende Banker og Høje saavel som frugtbare Agre, Haver og Plantninger. Slottes Bygninger ligger ved denne lille Søe, som blot ved en smal Jordstrimmel afskilles fra Armen af Fjorden, der ogsaa kaldes Eggersund. Skjønne græsrigge Enge og Slotshaven i Terrasser ligger imellem Slottet og de andre Bi Bygninger, der omkring igjen alle Sorter af Popler, Linde, Ellebuske, Aske, Ahorn o. dl. Hver Skjønhed igjennem Sandserne fylder Sjelen med Henrykkelse. Smukke og mange Promenader, Buegange, Fodstier belagde med fiint Gruus, Bække, Kilder, smaa og større Udsigter, Brinker, Buske, græssende Qvæg og Heste, frugtbare Agre, ældgamle ærværdige Ege og Bøge, smaa Broer, atter Buegange, Alleer, Kaskader, raslende smaa Vandløb over henlagde Granitsteen, en indelukt Gaard med mange fremmede Fugle og Dyr, en lille Dyrehave, store Hækker, en Have der er fyrstelig - ja hvo kan opregne alle de andre Seeværdigheder her, det maae sees - og sandelig det er et af de meget skjønne Steder i Riget, hvor Konsten vel har gjort noget, men Naturen endnu ti Gange mere. Slotsværelserne kunde jeg ikke faae at see, thi Hertugen og hans Gemalinde, bor ædle Lovisa Augusta, vare der den første Gang jeg rejste der igjennem, og den sidste Gang var om Efteraaret, da det regnede stærk og jeg ilede for at naae Herberge inden Aften, altsaa beskriver jeg blot hvad jeg har seet udvendigen.

Gråsten Slot

En kjøn lille Flekke af samme Navn, Grevenstein, ligger tæt ved, hvis Indbyggere ere Professionister og fyrstelige Betjentere der høre til Slottet, de have ingen Kirke, men bivaane det nydelige Slots Kapels Gudstjeneste. Denne Flekke har en skjøn romantisk Beliggenhed, mange pyntelige Huse og Haver, omgivet af Kornagre og mange Træe og Busk Plantninger. Hovedgaden er saare godt broelagt. Vejen fra Slottet ned ad en Bakke over en stor Broe løber her igjennem nogle Ombøjninger paa begge Sider.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

Broacher (Broager) store Kirke med sine dobbelte Spire ligger paa en Halvøe og en Udkant af Sundevit, der dannes ved Havets 2de Invendige Nybelnoes og Venningsund, i dette store Sogn er 2de adelige Godser, noget Skov og gode Kornagre, her er Holdnæs Færgeløb som er 1 halv Miil bred for dem der ville rejse en kortere Vej fra Alsen til Flensborg. Paa denne Landtunge eller Halvøe ligger ogsaa Nybøl Kirke og Sogn, som er vel minder end forrige, men lige saa frugtbar.

Duppel Kirke (Dybbøl) tæt ved Landevejen der gaaer til Alsen, er ikke stor men pyntelig og vel vedligeholdt, den og Sognet tilhører Grevskabet Reventlou, der ialt staaer for 51 Plove, hvoraf de 21 ere frie, ligesom andet greveligt Gods, og dette er det meste Lehngods i Hertugdømmet, hvis Hovedgaard kaldes **Sandberg**, beliggende en Miil herfra og af store Herligheder i flere Henseender.

Sandbjerg Gods

Nu seer man det lange smale Sund der adskiller Alsen fra det faste Land, og de deri mange sejlene Skibe. Færgegaarden ligger lavt, tær ved Strandbredden, der er en Flydebroe, hvorpaa Heste og Vogne overføres ved et synkende Toug, og den er næsten altid i Bevægelse med idelige Transporter, men jeg lod mig og min Kuffert sætte over paa en Baad, da det kun er 1/8 Miil i Bredden.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg

Kort fra 1825

Sønderborg før 1850

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

8. del fra Fehmern til Sønderborg